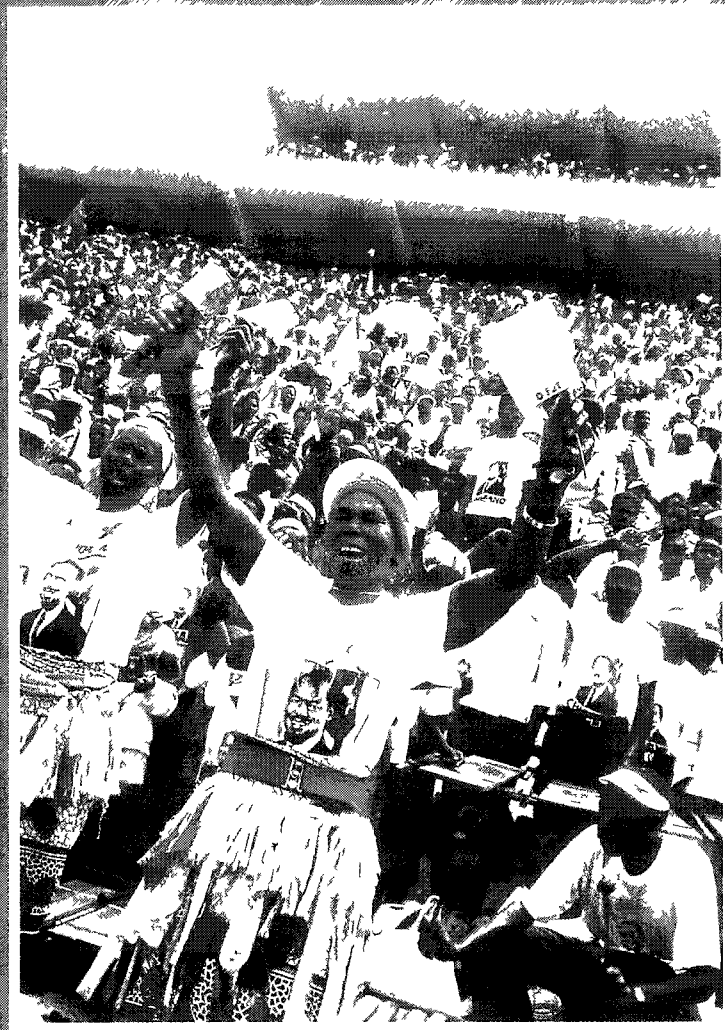
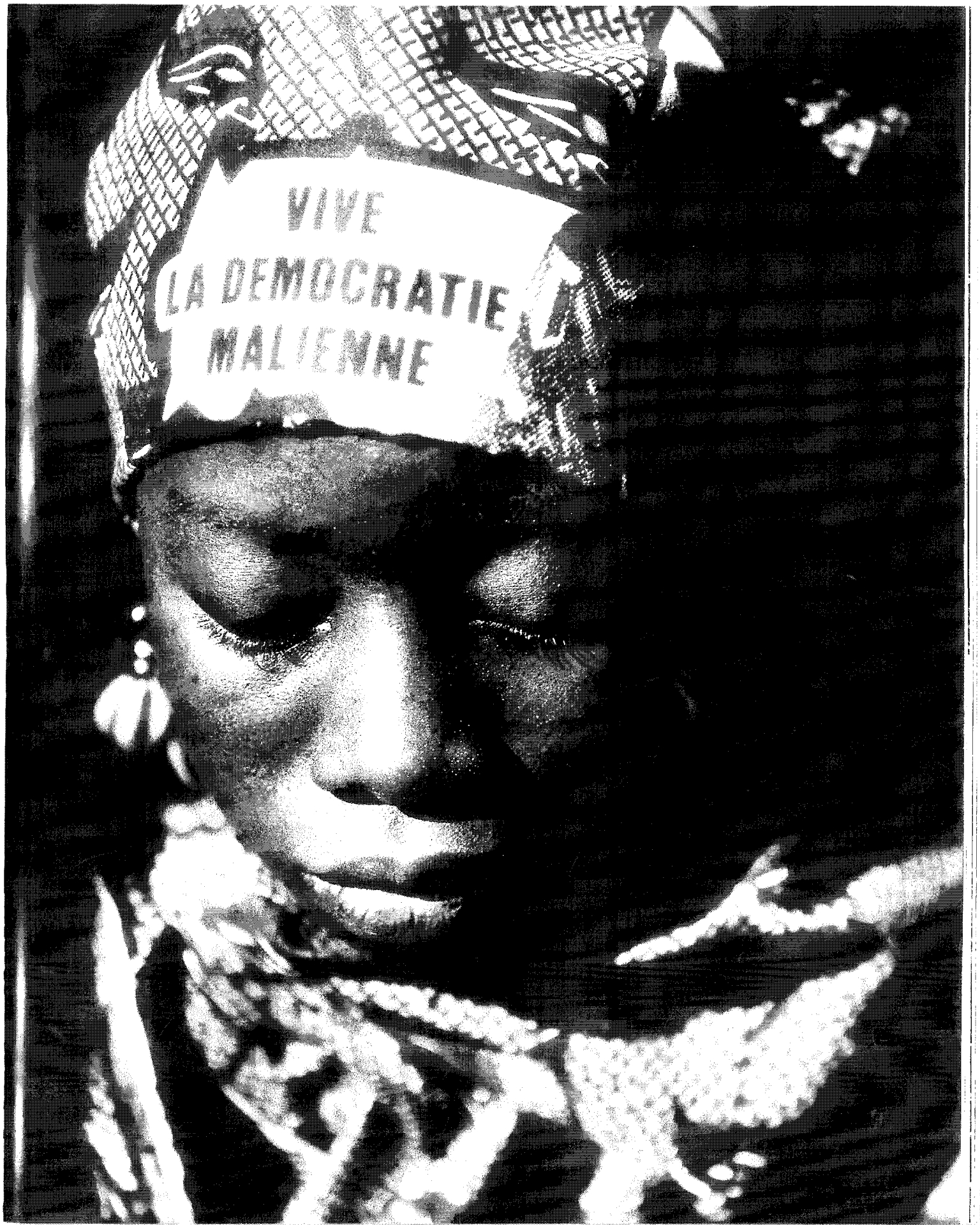

5 Het gist en borrelt

Ineke van Kessel

VIVE
LA DEMOCRATIE
MALIENNE

De nieuwe democratische ruimte

Helden van de radio Het groepje giechelende meiden in de betonnen leegte van het winkelcentrum-in-aanbouw valt even stil als de geluidsdichte deur van Soshanguve Community Radio open zwaait. Nee, het is hem weer niet. Ongeduldig wachten ze op hun idool, diskjockey Tshepo, die net in zijn verzoekprogramma heeft zitten flirten met zijn bewonderaars. Plaatselijke radiostations brengen nieuw leven in de ziellose townships van Zuid-Afrika, waar niet veel te beleven valt in de eindeloze stoffige rechte straten met gelijkvormige huisjes.

Community radio is een nevenproduct van het democratiseringsproces, niet alleen in Zuid-Afrika, maar ook in tientallen andere landen. In de politieke arena kwam in de afgelopen tien jaar een eind aan het monopolie van de eenheidspartij, of in het geval van Zuid-Afrika, aan het monopolie van de blanke machthebbers. In de ether kwam een eind aan het monopolie van de staatsomroep, die onveranderlijk de loftrumpet stak over de zittende machthebbers en de bevolking aanspoorde tot grotere inspanningen in het belang van de nationale opbouw. Nu wordt de ether mede bevolkt door de bewonersvereniging van Soweto, de vrouwen van het plattelandsdistrict Moutse, de jazzliefhebbers van Kaapstad en de Boeremusiek van de Afrikaners van Radio Pretoria. Sinds de democratische omwenteling telt Zuid-Afrika meer dan honderd plaatselijke radiostations. In sommige Afrikaanse landen, zoals Zimbabwe of Botswana, aarzelt de regering nog of ze haar mono-

polie op radio en televisie zal opgeven. Maar in de meeste landen groeit en bloeit de lokale omroep, naast andere nieuwe media met een landelijk bereik. Zelfs het straatarme Mali telt wel honderd lokale omroepen, al hebben de radioverslaggevers soms geen geld om brandstof te kopen voor de bromfiets waarmee ze naar hun interviews moeten tuffen. De studio's zijn geschonken door buitenlandse donoren, maar de lopende kosten moeten de lokale omroepen zelf bij elkaar sprokkelen, bijvoorbeeld met het uitzenden van familieberichten en gesponsorde voorlichtingsprogramma's over aids of het onderhoud van moestuintjes.

Radio is het medium bij uitstek voor arme landen met een gebrekkige infrastruc-

<< Frelimo aanhangers Mozambique

< Mali

* Wachtenden voor het stemlokaal Soweto Zuid Afrika

tuur: goedkoop te produceren, toegankelijk voor mensen die niet of nauwelijks kunnen lezen, en zonder problemen te distribueren. Batterijen voor de transistor zijn overal wel verkrijgbaar.

Anders dan kranten of televisie leent de radio zich bij uitstek voor tweerichtingsverkeer. Bulletins met plaatselijk nieuws, huiswerkbegeleiding, kerkdiensten, popmuziek en aidsvoorlichting wisselen elkaar af, omlijst met nog meer muziek. Plaatselijke bewoners brengen nieuwtjes aan, doen hun beklag over de laksheid van de politie, zamelen dekens in voor daklozen of nodigen iedereen uit voor het muziekfestival van komend weekend.

Natuurlijk is community radio niet zonder problemen. In de Zuid-Afrikaanse townships komt het nogal eens voor dat de jeugd zich meester maakt van het radiostation, dat aanvankelijk was opgezet als een breed gedragen initiatief van de bewonersorganisaties. Jongeren hebben tijd genoeg om de hele week als vrijwilliger te werken. De microfoon heeft een magische aantrekkingskracht op snelle jongens, die met plaatjes draaien en telefoonspelletjes graag

de blits willen maken. De diskjockeys naar Amerikaans model zijn de nieuwe helden van de townships. De afhankelijkheid van vrijwilligers maakt de stations kwetsbaar. Niet alleen omdat de jeugd zodoende het station kan monopoliseren, maar ook omdat de programmering nogal onvoorspelbaar wordt. En ook de vrijwilligers willen toch wel een vorm van beloning, ten minste wat geld voor de bus, een warme maaltijd en een flesje cola. Soshanguve radiostation is in 1996 zelfs bestormd door stakende vrijwilligers, die protesteerden tegen hun uitsluiting door de station manager. Bemiddelaars belegden een vergadering waar de voorzitter van het bestuur verscheen met een geweer, terwijl de station manager altijd een mes bij zich droeg. Dankzij de

bemiddelaars werd een creatieve oplossing gevonden: vrijwilligers die advertenties of sponsors aanbrengen, mogen zelf een kwart van de inkomsten houden. Eindeloze vergaderingen over geldgebrek of vermiste bedragen behoren tot de vaste routine van bijna alle lokale radiostations, maar in Soshanguve zijn de felle conflicten van het

begin nu wel overwonnen.

Democratie met vallen en opstaan Democratisering gaat met vallen en opstaan. In de politieke arena betekent democratisering vooral de invoering van een meerpartijensysteem, na decennia van politieke stagnatie waarin staat en eenheidspartij elkaar grotendeels overlappen. In 1988 telde sub-Sahara Afrika slechts vier staten met een meerpartijensysteem: Senegal, Gambia, Botswana en Mauritius. En alleen Mauritius had ooit met succes de democratische lakmoesproef doorstaan: een wisseling van regering via de stembus. Elders in Afrika was de militaire staatsgreep de gangbare methode om van regering te wisselen. Oppositievoeren stond gelijk aan landverraad. President Kamuzu Banda van Malawi bracht zelfs theologische argumenten in

stelling om zijn alleenheerschappij te rechtvaardigen: 'In de hemel is ook geen oppositie. God zelf wil geen oppositie – daarom heeft Hij Satan verjaagd. Waarom zou Kamuzu dan oppositie toelaten?'

Zo werd de Afrikaanse samenleving gelijkgeschakeld, en veel initiatief doodgedrukt. In dit stadium van ontwikkeling kan Afrika zich geen democratie veroorloven, was de gangbare redenering van de machthebbers. Eerst moest het proces van ontwikkeling en natievorming goed op de rails staan. Het resultaat van drie decennia autoritair bestuur is bekend: geen ontwikkeling, geen democratie en in veel landen ook verscheidene etnische tegenstellingen.

Bij verkiezingen valt er nu weer iets te kiezen. Althans, dat was de bedoeling. In het begin van de jaren '90 werd het dankzij deze democratische opening opeens mogelijk om onpopulaire potentaten weg te stemmen. Van Kaapverdië tot Zambia maakten de kiezers gretig gebruik van deze unieke kans. Maar vervolgens kwam de teleurstelling: de nieuwe leiders vervielen niet zelden in dezelfde fouten als hun voorgangers, en ze klampten zich nogal eens met ondemocratische middelen vast aan hun nieuw verworven machtsposities. Verkiezingen worden niet uitgevochten op basis van verschillende partijprogramma's en maatschappijvisies. Het is meestal een strijd tussen personen, die onverantwoordelijke beloften doen en leugen en laster uitstorten over hun tegenstanders. Geen wonder dat de opkomstcijfers bij de tweede democratische stembusgang in de meeste landen fors waren gedaald. De kiezers hadden geen boodschap aan dat partijpolitiek gekonkel: zij wilden concrete resultaten zien. Meerpartijenverkiezingen betekenen veelal niet meer dan een stoelendans voor de kleine stedelijke elite. Eerlijkheidshalve moet hieraan worden toegevoegd dat de meeste regeringen ook weinig beleidsruimte hebben. Structurele Aanpassingsprogramma's, strikte voorschriften van donoren en economische liberalisering betekenen in veel gevallen dat de staat niet kan voldoen aan zijn elementaire taken op het vlak van onderwijs, gezondheidszorg, justitie, infrastructuur en openbare veiligheid.

De winst van het democratiseringsproces is dan ook niet in de eerste plaats zichtbaar in de politieke arena, maar vooral in het maatschappelijk middenveld, de 'civil society'. Uiteenlopende organisaties, van vakbonden tot zelfhulpgroepen, hebben zich bevrijd uit het keurslijf van de eenpartijstaat. Ze zijn niet langer een doorgeefluik voor orders van boven, maar geven een stem aan hun eigen achterban. In het huidige open klimaat bloeien veel nieuwe initiatieven op, van plaatselijke radiostations tot vrouwenorganisaties. In het verleden bleven de activiteiten van de vrouwenbeweging maar al te vaak beperkt tot jubelen en dansen bij aankomst en vertrek van hoogwaardigheidsbekleders. Nu ontstaat ruimte om zich met de echte problemen bezig te houden: seksueel geweld, discriminerend erfrecht, aids, de ondergeschikte positie van vrouwen in het Afrikaans gewoonterecht.

In bijna alle Afrikaanse landen had de vakbeweging na de onafhankelijkheid veel van haar autonomie verloren. In de eenpartijstaat werd de vakcentrale door de regering vaak gebruikt als een instrument om de georganiseerde arbeiders onder controle te houden. Toch slaagden vakbonden er vaak wel in om iets van hun zelfstandigheid te

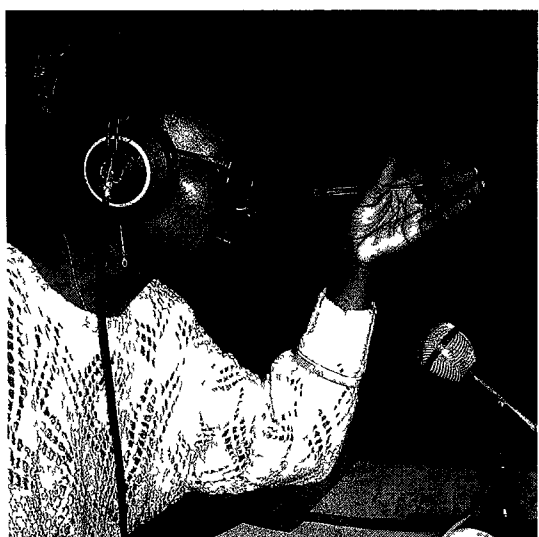
behouden. Ook al stonden ze onder strikt toezicht van de overheid, ze behielden een eigen organisatorische machtsbasis en eigen inkomsten. Toen eind jaren '80 de politieke dooi inzette, wonnen de bonden snel aan invloed. In Zambia en Zimbabwe werd de vakbeweging het centrum van een nieuwe oppositiebeweging: alleen de bonden hadden voldoende middelen en mankracht om het op te nemen tegen de machtige machine van de regeringspartij. In Zambia werd vakbondsleider Frederick Chiluba in 1991 gekozen tot president. De vreugde van de bonden was overigens van korte duur. De ex-vakbondsleider dreef de onpopulaire bezuiningsmaatregelen in het kader van de Structurele Aanpassingsprogramma's nog rigoureuzer door dan zijn voorganger, en probeerde eveneens een ijzeren greep te houden op de vakbeweging. Deze ervaring sterkte de Zambiaanse vakbeweging in haar overtuiging dat ze haar eigenlijke taak – het behartigen van de belangen van de arbeiders – alleen kan verrichten als ze voldoende afstand houdt tot de zittende regering.

Tussen vrijheid en een boterham Bijna overal in Afrika is zichtbare terreinwinst geboekt op het gebied van vrijheid van meningsuiting. In Kameroen steeg het aantal

• Uitleg bij de kieslijst, Mozambique

kranten en tijdschriften van 15 in 1990 tot bijna 100 in 1993. In dezelfde periode kelderde de oplage van de regeringskrant, *Cameroon Tribune*, van 30.000 tot ongeveer 5000. Nu ze een keus hadden, stortten de nieuwshongerige lezers zich vol overgave op de nieuwe kranten. Cartoonisten, die met onuitputtelijke vindingrijkheid uittekenen hoe de heersende elite zich met graaien en grijpen schaamteloos verrijkte, werden de nieuwe helden van het publiek. In Malawi verdrongen hele dorpen zich rond het nieuwe verschijnsel fax-krant. Banda's dictatuur liet geen onafhankelijke geluiden toe, maar Malawische journalisten maakten hun krantjes in het aangrenzende

Zambia en stuurden ze over de fax naar Malawi. Daar gingen ze op het kopieerapparaat, om vervolgens opgeprikt te worden op de bomen langs de markt. Zimbabwaanse journalisten omzeilen Mugabes censuur via het internet, waarop de censor veel minder greep heeft.

De explosieve groei van de media begin jaren '90 kon geen standhouden. Veel titels verdwenen na één of twee jaar weer van de markt, omdat hun eigenaren alle aandacht hadden gericht op hun redactionele boodschap, ten koste van hun economische levensvatbaarheid. Na de eerste jaren van grote leeshonger haakte ook een deel

van de lezers af, omdat het nieuwtje eraf was, of omdat ze zich eenvoudig geen krant meer konden veroorloven in tijden van economische neergang.

De onafhankelijke media kampen met overlevingsproblemen en groeistoornissen. Over de hele wereld betrekken kranten hun inkomsten vooral van adverteerders, en pas in de tweede plaats uit de verkoop van de krant. Maar grote adverteerders zijn dun gezaaid in Afrika. Zonder eigen financiële basis is de onafhankelijkheid maar al te gemakkelijk te koop. Kranten laten zich betalen door politici om met modder te gooien naar politieke rivalen. Onderbetaalde journalisten, die vaak op freelance basis moeten werken, laten zich geld toestoppen door politici of ondernemers over wie ze een – uiteraard positief gestemd – artikel schrijven. De cultuur van de 'bruine enveloppen' is over het hele continent een ware plaag, waarover Afrikaanse journalisten smakelijk kunnen verhalen, met een mengeling van schaamte en een gevoel van onontkoombaarheid. Want ook wie de onafhankelijke journalistiek een warm hart

• Radiopresentatrice, Kameroen

toedraagt, wil aan het eind van de week brood op de plank zien. Tegelijkertijd realiseren ze zich maar al te goed dat onbewezen schandaalverhalen de geloofwaardigheid van de pers aantasten. Als de waakhonden van de democratie zich als dolle honden gedragen, zal niemand meer geloof hechten aan hun geblaf. Omkoopbare journalisten kunnen moeilijk ten strijde trekken tegen corrupte politici. Gelukkig dringt dat besef ook door tot de journalistieke beroepsgroep zelf. Met een openheid die tot voor kort ondenkbaar was, wordt in verschillende fora overlegd over het opstellen van gedragscodes en andere middelen tot zelfregulering en kwaliteitsbewaking, zoals betere scholing.

Intussen heeft de onafhankelijke pers wel degelijk ook belangrijke wapenfeiten te melden. In Botswana brachten onafhankelijke kranten enkele forse corruptieschandalen boven water, waarna de overheid wel schoon schip moest maken. In Zimbabwe onthulde de *Financial Gazette* dat partijbonzen en ministers zich onrechtmatig boerderijen van blanke boeren hadden toegeëigend, die juist waren onteigend in het kader van de landverdeling onder landloze zwarte boeren. In Benin weet president Matthieu Kérékou zijn verkiezingsnederlaag aan de media. In Oeganda stelde een krant wantoestanden aan de kaak bij het leger, dat zich in de oorlogszone langs de grens met Soedan schuldig maakte aan het terroriseren van de dorpsbewoners. Plaatselijke media, zoals de radiostations, slagen er soms in de logge overheidsbureaucratie in beweging te krijgen met reportages over lekkende riolen, vervuild drinkwater, absenteïsme op scholen, corruptie op het postkantoor of slapende politieagenten.

En als de journalisten het laten afweten, zijn er altijd nog de musici die de stem des volks vertolken. 'Onze musici vertellen de waarheid,' zei een van de sergeanten die betrokken was bij de militaire staatsgreep in Ivoorkust eind 1999. De militairen bezetten het radiostation en speelden de cassettes van Ivoriaanse musici die onder de vorige regering waren verboden: *de dictatuur* en *de dieven van het land* van Alpha Blondy, en *betaal je belastingen*, een uitdagend liedje van Serge Kassy, gericht tot de politieke elite van Ivoorkust, die routinematig de fiscus ontduikt. 'In zwakke democratieën spelen musici de rol van journalist,' stelt reggae-ster Alpha Blondy, 'wij snijden thema's aan die journalisten laten liggen, omdat alle kranten hier eigendom zijn van politieke partijen. Wij zijn de stem van de stemlozen.'

Democratisering gaat met vallen en opstaan, maar stil zal het niet meer worden in Afrika.